

הרב יעקב אריאל

בליעת כלים¹

הקדמה

בשני מקומות התייחסה התורה לבליעת כלים.

המקור האחד בבמדבר (לא, כב-כג):

אך את הזהב ואת הכסף את הנחשת את הברזל את הבדיל ואת העפרת. כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר אך במי נדה יתחטא וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים.

התורה דיברה כאן על כלי מתכות בלבד, והבחינה בין בישול במים (הגעלה) לבין אפייה באש (ליבון חמור).

המקור האחר בויקרא (ו, כא): 'וכלי חרש אשר תבשל בו ישבר ואם בכלי נחשת בשלה ומרק ושטף במים' - כאן הבחינה התורה בין כלי חרס, שהוא לא רק בולע אלא מחלחל, ולכן לא מועילה לו הגעלה, לבין כלי מתכת שמועילה לו הגעלה.

חז"ל הבינו שמדובר בבליעה. הם הגדירו את כלי החרס כ'מידיית' (= מחלחלים). הם גם הכירו את החרס ההדריאני. חייליו של אדריאנוס 'שחיק טמיא' הצטיידו בשברי חרס של כדים שספגו לתוכם יין, ובהם הטעימו את מי שתייתם. שינוי הטעם בדרך זו מורגש בעליל בקרב כל אדם בעל חוש טעם. זכורני שלפני היות המקרר בעולם, נהגנו לצנן מים בקיץ הלוהט בכלי חרס שנקרא 'ג'ארה'. המים שחלחלו דרך הדפנות התנדפו ברוח, וכך הורידו את הטמפרטורה של המים בכלי.

בליעת כלי חרס היא כה גבוהה, עד שהתורה העידה עליו 'שאינו יצא מידי דופיו לעולם'. לעומת זאת את כלי המתכת התורה הכשירה בהתאם לדרגת שימושם. מוסרי התורה מדור לדור הבינו שגם בכלי מתכת מדובר בבליעה, אלא שהיא קלה יותר מזו של החרס. כך גם חשו בני האדם, לפחות בחלק מהכלים. יש מתכות קשיחות יותר ויש פחות, יש עיבודים פשוטים שאינם נקיים מסגסוגות ויש עיבודים משוכללים יותר. התורה לא נכנסה להבחנות דקות כאלו, אלא, כדרכה, קבעה כלל אחד לכל המתכות. כך גם היא לא ירדה לפרטיהם של כלי החרס. יש כלי חרס ויש כלי קרמיקה, לא כולם בולעים באותה מידה, אם בכלל. זו דרכה של תורה, לקבוע מסגרות הלכתיות אחידות לכל סוג וסוג (לדוגמה, בר-מצווה או בת-מצווה נקבעים לפי גיל או לפי סימנים, אף שההתפתחות השכלית אינה אחידה. לעומת זאת לבני נח אין שיעורים קבועים, כי אין להם הלכה מסורה מסיני. אצלם ההגדרה שונה מאחד לאחר).

1. חלק ממאמר זה פורסם ב'בשבע' בגיליון פרשת 'כי תצא'.

א. בין תורה למדע

הגדרות התורה בנויות על שני יסודות: א) התחושה הטבעית של בני האדם, ללא הסתמכות על אמצעים מלאכותיים. ב) הגדרות משפטיות כוללות. המדע בנוי על דיסציפלינה אחרת. הוא לא מסתמך על תחושות, אלא על כלי מדידה משוכללים. כמו כן הוא לא קובע כללים משפטיים, אלא דן בכל מקרה ומקרה לגופו. רק חוקי הטבע הקבועים הם כלליים. אין כאן עימות בין המדע להלכה. כל אחד מהם נכון בתחומו. אלה הן שתי דיסציפלינות שונות במישורים שונים. כך למשל אין סתירה בין ידע מדעי לחוויה אסטטית. גם אסטרו-פיזיקאי דגול כאיינשטיין יכול להתפעל משקיעה יפה, אע"פ שמבחינה מדעית אין 'שקיעה' כלל ואין שום הגדרה מדעית לאסתטיקה. יש לו שני קובעים - במעבדה הוא מדען המתבסס על מכשירים מלאכותיים, ומחוצה לה הוא בן אדם בעל תחושות אנושיות טבעיות.

המדע המודרני הוא בן כ-300 שנה לכל היותר, מעת שהחלו לערוך ניסויים באמצעות מכשירים מלאכותיים מדויקים. קביעותיו מוסכמות בתחומו (כל עוד לא הוכח אחרת). ההלכה בנויה על דיסציפלינה אנושית, כפי שאדם נורמלי חש מאז היות אדם עלי אדמות, בצורה טבעית, כשאינו מצויד במכשירים מתוחכמים. אדם נורמלי שותה מים מהברז מבלי להתייחס כרגע לריבואות החיידקים השורצים בו, ומכיוון שההלכה מושתתת על התחושה האנושית הטבעית, גם היא לא מתייחסת לאותם שרצים הסמויים מן העין, אף שאין להם סימני טהרה, ולכאורה היו צריכים להיות אסורים באכילה. אומנם אם לבורנט יבדוק את המים במיקרוסקופ ויגלה בהם אחוז גבוה של חיידקים מסוכנים, גם ההלכה תזהיר אותנו מפני הסכנה. מצוות 'וחי בהם' מחייבת התחשבות בכל גורם מסוכן, בין הוא נראה לעין בין סמוי ממנה. 'חמירא סכנתא מאיסורא' (חולין י ע"א). כאן המדע קובע, גם לפי ההלכה.

ב. קדושים תהיו

בהלכות כשרות רצתה התורה לשמור על רמתנו הרוחנית: 'ואנשי קודש תהיון לי ובשר בשדה טרפה לא תאכלו' (שמות כב, ל). התורה הגבילה אותנו ומנעה אותנו מלאכול מאכלים מסוימים. עצם ההגבלה היא המטרה. וכי מה אכפת לו לקב"ה בין שוחט מן הצוואר לשוחט מן העורף?! אלא אמרת א-לוה צרופה, לא ניתנו מצוות אלא לצרף בהן את הבריות? המונח המקורי של 'טרפה' הוא בע"ח שנדרס ע"י חיה טורפת. אחד מאבריו החיוניים נפגע, והוא עלול למות כך. לא המדע קובע את ההגדרה ההלכתית של הטרפה, אף שהוטרניר מן הסתם יסתמך על כך. התורה עוסקת בחינוך האדם לערכים, ומבחינתה המונח טרפה ייקבע רק על בסיס התחושה הטבעית של בני האדם, וחכמי ישראל הם חלק מהם.

2. תנחומא, שמיני ח.

הרמב"ם, שהיה גם רופא מומחה, פוסק בהלכות שחיטה (פ"י הי"ב):
ואין להוסיף על טריפות אלו כלל, שכל שאירע לבהמה או לחיה או לעוף חוץ
מאלו שמנו חכמי הדורות הראשונים, והסכימו עליהם בבתי דיני ישראל - אפשר
שתחיה, ואפי' נודע לנו מדרך הרפואה שאין סופה לחיות. וכן אלו שמנו חכמים
ואמרו שהן טריפה, אף על פי שיראה בדרכי הרפואה שבידנו שמקצתן אינן
ממיתין ואפשר שתחיה מהן, אין לך אלא מה שמנו חכמים, שנאמר: על פי התורה
אשר ירוך.

לעומת זאת בהלכות רוצח (פ"ב ה"ח) הוא פוסק:

ההורג את הטריפה אע"פ שאוכל ושותה ומהלך בשוק הרי זה פטור מדיני אדם,
וכל אדם בחזקת שלם הוא וההורגו נהרג עד שיודע בודאי שזה טריפה ויאמרו
הרופאים שמכה זו אין לה תעלה באדם ובה ימות אם לא ימיתנו דבר אחר.
בדיני נפשות אנו מתמקדים בשאלה העובדתית: האם לאדם שנרצח הייתה תוחלת חיים
סבירה, או שהוא נטה למות? לכן המדע הרפואי הוא הקובע. לעומת זאת בהלכות
טרפות לא המדע קובע אלא התורה. העובדה שבעל חי עלול למות אינה סיבת האיסור,
אלא סימן לכך שאינו כשר.

הדברים אמורים בכל תחומי התורה. הדיסציפלינה ההלכתית שונה מזו המדעית תכלית
שינוי. לא נבדוק בהמה באולטרסאונד, ולא נקבע ממזרות ע"י DNA, אף שקביעתו קרובה
לוודאי. ממזר ייקבע על סמך הגדרות הלכתיות, כגון שרוב הילדים הם בני הבעל הרשמי,
או שיש אפשרות שהיריון עשוי להימשך קרוב לשנה(!), אע"פ שמבחינה מדעית
הסתברות כזאת נמוכה ביותר. עם זאת, נתחשב ב-DNA לשם זיהוי של מת לעניין
אבלות ולהתרת עגונה כדין סימן מובהק. לא נפסול אתרוג על סמך זכויות מגדלת, אף
שהתקשורת מחבבת את התמונה של זקן הבודק כך אתרוג (רק כאשר יש ספק, זכויות
מגדלת יכולה לסייע לנו להכריע את הספק, אך בשפע האתרוגים הכשרים שיש לנו היום
יש להעדיף אתרוג אחר, ללא ספקות), ועוד רבות רבות כהנה וכהנה (בהיותי מרצה
באוניברסיטת בר-אילן נתתי קורס שנתי בנושא זה ולא הספקתי להקיף את כולו).

ג. מציאות ודין

הנחנו שיש כלים בולעים, אך גם אם ייתכן שבאמת אין כאן בליעה פיזית ממש, התורה
קבעה שכל כלי שהתבשל בו תבשיל אסור חייב לעבור הכשרה כדי לחזור ולהשתמש בו
לדברים כשרים. ההלכה הגדירה את השימוש האסור בשם 'בליעה', גם אם ייתכן שאין
'בליעה' ממש. לאיסור יש **דין** 'בליעה' ולהכשרה יש **דין** 'הגעה', דהיינו פליטה. לכן **כל** כלי
המתכות דינם אחד, גם נירוסטה, כי לפי חושינו הנירוסטה היא מתכת ככל המתכות, שאל"כ
אין לדבר שיעור, ונתת תורת כל אחד בידו. כאמור ההלכה בנויה על כללים משפטיים, אף
שיש פרטים היוצאים מן הכלל. הטכנולוגיה מתפתחת וממציאה כל יום סוגים שונים של
חומרים וכלים מכלים שונים, וללא הגדרות קבועות יגדל הבלבול. לא ייתכן שלכל כלי תהיה
הגדרה שונה. להלכה מסגרות קבועות, שאם לא כן נדרש לשיעורין.

כל מי שיש לו יד ורגל בעולמה של ההלכה מודע למושג המשפטי המופשט 'דין' לעומת 'מציאות'. אומנם גם הדין קשור לעולם המוחשי הקונבנציונלי ומשתמש במונחים השאולים מן המציאות, אך אחרי שהוא קובע כלל משפטי, הוא עומד בכוח עצמו (היטיב להגדיר מושגים אלו הגרי"ד סלובייצ'יק במאמרו הידוע 'איש ההלכה'. הוא עצמו היה בעל השכלה אקדמית רחבה, ועם זאת ידע להבדיל בין קודש לחול ובין הלכה למדע. מעולם הוא לא הגדיר מושג הלכתי עפ"י קטגוריות מדעיות. כך גם כל גדולי ישראל שהיו בעלי תואר אקדמי, כגון הגרי"ה הרצוג, הגר"י וינברג וכן יתר ראשי בית המדרש לרבנים בברלין ודומיהם). דין התורה קובע כלל משפטי אחד לכל כלי המתכות, וכלל אחר לכל החרסים, יהיה הסבר המדעי לכך אשר יהיה, הוא אינו מענייננו. עצם השימוש בהגדרות מדעיות בתחום ההלכתי מבלבל. הוא מערב דיסציפלינות שונות שאין ביניהן כל קשר, וממילא מוליד גם מסקנות מוטעות.

ד. כלי עץ

התורה לא התייחסה במפורש לכלי עץ. הדבר ניתן לשיקול דעתם של חכמי ישראל, כשהם מצוידים בתבונה אנושית טבעית ומוזכרים ע"י החשיבה ההלכתית של התורה. מכיוון שכלי עץ אינם מחלחלים ככלי חרס, הם נכללים בקטגוריה של כלי מתכות, אע"פ שיש מהם שהם בולעים יותר מכלי מתכות. יש סוגי עצים שונים: יש קשיחים ויש רכים, יש שבולעים יותר ויש שבולעים פחות, אך לאחר שהחלנו עליהם דין כלי מתכת, משפט אחד לכולם (לכן רוב הפוסקים נוטים לומר שכלי פלסטיק אינם חמורים יותר מכלי עץ, ושגם אותם ניתן להכשיר).

כלי זכוכית לא היו בעולם בזמן התורה. כשהפוסקים דנו בכלי זכוכית, הם חשו שהם 'שיעי', כלומר אינם בולעים כלל (במעבדות משתמשים בעיקר בכלי זכוכית, כי אין בהם שום בליעה הניכרת לעין, ואחרי השימוש בהם ניתן לשוטפם ולמרקם, ולא נודע כי בא אל קרבנה). אכן, לפי המדע, צפיפות החומר בזכוכית היא גבוהה מאוד, אולם לא על סמך המדע קבענו זאת, אלא על סמך החוש הטבעי. המדע רק מסייע לנו להגדיר את ההגדרות הנכונות.

ואולם הפוסקים האשכנזים החמירו בכלי זכוכית לכתחילה, מכיוון שיצירתם מן החול, ולכן החילו עליהם דין כלי חרס. הדבר נלמד מהלכות טומאה (אף שאין הכרח להשוות דין הכשר כלים לדין טומאה). גם הפוסקים האשכנזים מודים שבעצם כלי זכוכית שייכים לקטגוריה של כלי מתכות, רק לחומרא הם נתנו להם דין של כלי חרס. לכן הרמ"א הקל בשעת הדחק להכשיר כלי זכוכית בעירו, דהיינו השריה במים מתחלפים לשלושה ימים.³ ואולי כל חומרת כלי זכוכית לא נאמרה אלא לעניין פסח בלבד.⁴ לפי הגדרה זו, כל כלי הזכוכית דינם אחד, פיירקס ודורלקס וכדו'.

3. ר' רמ"א או"ח ס"ס תנא.

4. ר' מש"כ הגר"ע יוסף בהגדה של פסח.

גם אם יומצא חומר חדש, נגדירו עפ"י אותן קטגוריות קיימות: זכוכית, מתכת או חרס. לדוגמה, יש היום חומרים חדשים שמשתמשים בהם למשטחי מטבח ולכיורים. הם עשויים בין היתר מחלקיקי אבנים בתערובת של חומרים אחרים. הם לא נראים כחרסינה, אך גם לא כשיש. ההתרשמות החיצונית מהם היא שאינם בולעים. כלי אבן ניתנים להכשרה ככלי מתכת, אף שיש בהם בליעה. הדבר ניכר יותר באבן רכה כגיר וכדו'. כיורי חרסינה דינם ככלי חרס, כיורי נירוסטה דינם ככלי מתכות. אין משטחי חרסינה - הם מורכבים מחומרים שונים, ולפי תחושותינו הם חלקים וקשיחים. כדי לקבוע עמדה הלכתית ברורה, יש מקום להסתייע בבדיקות מדעיות, רק כדי לדעת באיזו מסגרת לשבץ אותם. קנה המידה לכך צריך להיות משטח השיש הטבעי, שהוא בעצם כלי אבן, וכלול בכלל כלי המתכות. כל משטח שבולע יותר משיש, נגדירו ככלי חרס ולא נכשיר אותו.

ה. צורת ההכשרה

בכלי מתכת עצמם קבעה התורה שתי רמות של הכשרה. כאמור, נאמר (במדבר לא, כג): 'כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש... וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים'. יש מצבי ביניים בין אפייה לבישול, כגון טיגון בשמן, שדרגת החום שלו גבוהה יותר מבישול במים, אך פחותה מאפייה באש. בימינו, אפייה בתנורים רגילים היא לכל היותר בטמפרטורה של 300 מעלות בתנור פירוליטי בכ-500 מעלות, אך שניהם אינם מגיעים לדרגת החום של אפייה ישירה באש עצמה.

אנו מגדירים את כל האפיות היבשות בתנורים אלו בהגדרה החמורה של אפייה באש עצמה, ומי שרוצה להכשיר את התבניות יצטרך ללבן ב'ליבון חמור', דהיינו שתהינה אדומות ממש! (דבר שהוא לא מעשי). ליבון בתנור פירוליטי לא יעזור. את חלל התנור עצמו אין צורך ללבן, ובוודאי שלא בליבון כה חמור.

כמו כן יש הבדל בין בישול בקיטור או בסיר לחץ לבין בישול רגיל. יש גם הבדל גדול בין רמת הרתיחה בהרמון לבין זו שבים המלח. ייתכן שדרגת חומו של כלי ראשון שהורד מהאש ביום קר לא שונה הרבה מדרגת חומו של כלי שני שדפנותיו שומרות חום. בכל אלו, אם נשתמש בהגדרות מדעיות, לא נמצא את ידו ואת רגליו. התורה, ובעקבותיה חז"ל, קבעו קטגוריות משפטיות כלליות לכל האפיות ולכל הבישולים ולכל דרגות החום של כלי ראשון ושל כלי שני. אומנם מי שנכווה חלילה באחת מדרגות החום האמורות, ומגיע למיון בבית החולים, הקביעה המדעית היא הרלבנטית כאן ולא כלי ראשון או כלי שני וכדו'.

הוא אשר אמרנו, המדע וההלכה הם שני מישורים שונים ואין לערבם זה בזה. תערובת כזאת דומה לאיסור כלאיים (וגם הגדרת המינים בכלאיים עצמה נקבעת לפי חושי הראייה והטעם ולא על סמך הגדרות בוטניות מדעיות).

יש חכמה בגויים תאמין... יש תורה בגויים אל תאמין' (איכה רבה פר' ב סי' יג).

